

FRANTIŠEK TENČÍK

K ČESKO-POLSKÝM VZTAHŮM V OBLASTI LITERATURY PRO MLÁDEŽ NA POČÁTKU 20. STOLETÍ

V roce 1959 vyšla ve Varšavě kniha polské badatelky Krystyny Kuliczowské nazvaná *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864—1914*, která obsahuje vedle náčrtu vývoje literatury pro mládež daného období také výbor z kritických prací a jejich úryvků, i z úryvků prací beletristických. Mezi představiteli kritiky literatury pro mládež z konce 19. a z počátku 20. století uvádí Kuliczowská také Anieli Szycównu a Stanisława Karpowicze. Dvě stěžejní práce těchto autorů přeložil do češtiny J. F. Khun. Překlad vyšel v roce 1905 knižně s názvem *O literatuře pro mládež* (Nymburk, rok vydání neuveden). Jde o překlad knihy *Nasza literatura dla młodzieży*, která vyšla ve Varšavě roku 1904. Stať *Karpowiczowu — Główne cechy i zadania literatury powszechniej dla młodzieży* — přeložil Khun s názvem *Hlavní známky a úkoly literatury pro mládež*, stať *Szycówny — Rys historyczny literatury dziecięcej* (jejíž větší část podává překladatel jen ve stručném obsahu) s názvem *Historický nástin dětské literatury*.

Krystyna Kuliczowská charakterizuje ve své knize nejdříve pedagogické názory obou badatelů a z nich dovozuje i jejich názory na literaturu pro mládež. Z výkladů Kuliczowské sice vysvítá, že zejména Karpowicz byl především pedagog, teoretik výchovy, avšak on i Szycówna byli nepochybně lidé literárně vzdělaní také jako stoupenci uměleckovýchvonných snah. Už tím se stýkají s výmí názory s estetickovýchvonnými snahami u nás a šíře s estetickovýchvonným hnutím v Evropě, které od sklonku 19. století pronikavě ovlivňuje vztah vychovatelů k literatuře pro mládež.

Dříve než se budu zabývat podnětností českého překladu obou polských prací, pokládám za nutné všimnout si otázky vztahů mezi našimi estetickovýchvonnými snahami z přelomu 19. a 20. století a mezi naší literaturou pro mládež i názory na ni.

Estetickovýchvonné snahy u nás vyvrcholily v prvním desetiletí 20. století. Podle svědectví Josefa Patočky, autora spisu *Ideály umělecké výchovy a půda české skutečnosti* (Praha 1902) zjišťuje výroční přehled *Národních listů*, že „ze všech otázek školství se týkajících v roce 1901 největší pozornosti těšila se myšlenka umělecké výchovy“ (str. 3). Patočka připouští, že tím je charakterizován všeobecný zájem pro věc v kruzích učitelských. V souvislosti s tímto zájmem upozorňuje pisatel mj. na přednáškový cyklus Otakara Hostinského „*Umění a společnost*“, proslavený v lednu a únoru 1900 v třetí řadě lidových přednášek české university v různých městech. Především až po roce 1900 se stávají otázky estetické výchovy předmětem soustavné pozornosti pedagogického tisku, takže např. *Pedagogické rozhledy* zavádějí i pravidelnou rubriku nazvanou *Umělecká výchova*; v ní i mimo ni si z tohoto hlediska všimají také literatury pro mládež.

Iniciativu našich uměleckovýchvonných snah z přelomu století pro rozvoj naší literatury pro mládež té doby a názory na ni nelze však zveličovat a absolutizovat, jak to činili autoři starších literárněhistorických příruček. Tak např. v *Pospíšilové—Sukově Dětské literatuře české* (Praha 1924) se píše, že obrat v dětské literatuře nastal po roce 1900 a že jej přivodily reformy ve školním vyučování, heslo „*umění do škol*“. Takové tvrzení je nesprávné. Rozvoj vědecké psychologie na sklonku 19. a na počátku 20. století nesporně přispěl k poznání vyrůstajícího člověka, pomáhal odstraňovat ve výchově zastaralý intelektualismus a obrátil pozornost k citové výchově, avšak nezpůsobil pronikavé změny v hodnotách literatury pro mládež a v názorech na ni. A nezpůsobil je ani prostřednictvím estetické výchovy, která se oprala nejen o vědeckou psychologii dítěte, ale zejména o rozvoj umění v druhé polovině 19. století a rozvoj vědecké estetiky — a to v důsledku národně osvobozovacího i sociálně osvobozovacího boje lidu a pochopení úlohy umění v životě, v boji lidu. Uměleckovýchvonné snahy v té době měly tedy ponejvíce jen vliv na změnu vztahu *vychovatelů* k literatuře pro mládež a v literatuře samé jenom na spisy pro mládež psané vychovateli, kteří nebyli umělci. Až do té doby pokládala totiž valná většina vychovatelů literaturu pro mládež za prostředek rozumového poznání, vzdělání, školního vyučování, za didaktickou pomůcku. A ve smyslu tohoto úkolu také většina vychovatelů-spisovatelů pro mládež psala.

Naproti tomu spisovatelé-umělci, kteří do té doby psali také pro mládež, spíše uvítali uměleckovýchvonné snahy a jejich působení na vychovatele jako pomoc pro sblížení jejich stanoviska se stanoviskem vychovatelů, nikoli však jako nový program, novou koncepci své umělecké tvorby.

Josef Václav Sládek nemusil čekat, až mu vědecká psychologie a teorie umělecké výchovy osvětlí základní problémy jeho tvorby pro děti. Vždyť už v roce 1882 (poznámka v Lumíru) napsal: „My ve svých spisech učíme děti býti starými; umění psáti pro děti jest však to, zřítí se do myslí dětské a býti sám dítětem.“ (Roč. 10, čís. 3, str. 48.) K takové výstižné charakteristice umění pro děti přivedla Sládka nepochybně vlastní básnická tvorba. Vědecká psychologie a pozdější uměleckovýchovné úsilí mohly správnost této charakteristiky jen potvrdit. Ostatně zájem našich spisovatelů o literaturu pro mládež můžeme u nás sledovat od počátků obrození. Jde zejména o ty názory, které vycházejí ze soudobých pokrokových názorů na literaturu i na vyrůstajícího člověka, na jeho postavení ve společnosti, a v této souvislosti i na úlohu literatury ve všestranné výchově dítěte. Jen pro příklad připomínám názory Jana Jakuba Ryby, Vincence Zahradníka, Františka Ladislava Celakovského, Boženy Němcové, Karla Havlíčka, Jana Nerudy. V nich je třeba shledávat pokrokové tradice v pojetí literatury pro mládež. K nim se přirozeně připojují i pokrokové názory našich vychovatelů i představitelů vědecké pedagogiky zejména od posledních třetiny 19. století. A jde-li o umělce-vychovatele, pak jsou v jejich názorech zpravidla zahrnuta obě hlediska.

Snad je z výkladu zřejmé, že nejde o snižování významu našich uměleckovýchovných snah ve vztahu k literatuře pro mládež, ale o jeho vymezení. Výraznější uplatnění tohoto hlediska postrádám v jinak významné a podnětné práci Krystiny Kuliczkovské. Domnívám se totiž, že její základní pojetí, podle kterého vyvozuje kritické úsilí v polské literatuře pro mládež období rozkvětu kritického realismu (od šedesátých let 19. století) ponejvíce z nových tendencí výchovných, je jednostranné. Vždyť mnozí polští spisovatelé tohoto období, které ostatně Kuliczkovska připomíná a v materiálech cituje, působili na rozvoj polské literatury pro mládež především svým uměleckým dílem a v jeho důsledku i kritickými názory. Rozhodující úlohu zde tedy sehrálo spíše umění kritického realismu polského, které se stýkalo svým ideologickým základem s pokrokovými proudy polské pedagogiky. V oblasti literatury pro děti a mládež nalézalo toto umění oporu i v pokrokových pedagogických názorech. Jde tedy o plné docenění pokrokového umění a názorů na ně, neboť z něho a z jeho teorie těžila i pokroková pedagogika. Správnost takového pohledu jasně vysvítá také z obou polských prací přeložených do češtiny.

Jistě nepřehlédneme — ve shodě s kritickými připomínkami Krystiny Kuliczkovské — že nejedna pasáž Karpowiczovy práce má dnes už jen povahu historického dokumentu (zejména utopické heslo „bezřídniho“ výchovného ideálu). Přesto však četné myšlenky a názory polského badatele nepozbyly podnes na aktuálnosti; tím pronikavěji musily proto působit na počátku století i u nás. Důležité je to, že se Karpowicz už v první části práce zabývá otázkou postavení literatury pro mládež v „obecném písemnictví“. Vychází přitom z literatury jako celku, když říká, že literatura pro mládež musí svou podstatou i cílem odpovídat literatuře vůbec, že má mít všechny základní rysy literatury, že má být úvodem k poznání písemnictví jako celku. Přitom skutečným úkolem literatury je Karpowiczovi poznání života v minulosti i přítomnosti. Podle jeho názoru rozvíjí literatura obecná obraz lidské práce a zápasů o vítězství a uskutečnění těch pravd, které buď mohou přechodně léčit nouzi a bolest, anebo vedou k trvalému obecnému blahu společnosti. Protože mladé pokolení musí směřovat k těmto cíli, musí být základ literatury určené dětem tžž, bez ohledu na čtenářský věk. Karpowicz shledává v polské literatuře pro mládež sotva několik prací z daného hlediska vhodných; proto požaduje, aby literatura určená mládeži čerpala z nejlepší, nejpodstatnější části obecného písemnictví. V souvislosti se základními obecnými požadavky na literaturu odmítá pisatel některé zvláštní vlastnosti, které jsou dětské knize připisovány, protože nesnesou ani nejšetrnější kritiku. Tvrdí, že právě pro tyto zvláštnosti literatury pro mládež *připisované*, tedy jen domnělé zvláštnosti, zavládla ve vztahu k literatuře pro mládež tak velká shovívavost a většina autorů si představuje, že stačí vědět o něco víc, než vědí děti, aby pro ně mohli psát. Z vědomé odpovědnosti za osud příštích generací vyplývá Karpowiczovi vysoká náročnost požadavků na literaturu pro mládež; v té vidí — nepřímou — i její zvláštnosti. „Ponevadž naše děti budou žít a působiti ne za dnešních, nýbrž budoucích, jiných okolností,“ píše v závěru první části práce, „proto ve výběru literatury pro ně tím spíše třeba mít budoucnost na zřeteli, aby mysl, vzdělání v duchu současném byla uschopněna kráčetí stále vpřed.“ (Cituji podle Khunova překladu, str. 20.) Z tohoto stanoviska pak požaduje vyměnění prací těch spisovatelů z knihoven pro mládež, kteří vědomě či bezděčně potvrzují bludy minulosti, odstraní všeho, co patří k přežitkům kultury, co budí nedůvěru ve vlastní síly mladého člověka, co rozmnožuje předsudky, dráždí protispolečenské instinkty, co vyvolává zálibu k věcem líbivým, módním a odvrací od lásky k pravdě. Teprve v dalších částech práce hlásí se o slovo spíše pedagog, když zdůrazňuje, kterým vlastnostem dětského charakteru má literatura odpovídat, když pojednává o mravním působení literatury v soulase se soudobými pokrokovými ideály společnosti. Avšak i tyto kapitoly svědčí o autorově odborné znalosti literatury. Např. požaduje, aby pohádka byla napsána tak, že čtenář rozliší její skutečný obsah od fantastického roucha, kterým má být „oděna“, když ostře vystupuje proti kru-

losti, rasové nenávisti, fyzické a morální brutalitě v prózách s válečnou tematikou, proti lživým předsudkům o postavení ženy ve společnosti, proti lacině umravňujícímu milosrdenství a lidumilnosti v literatuře, proti haléřové dobročinnosti zaměřené na vyvolávání soucitů nedůstojného člověka atd. V závěru pak formuluje Karpowicz „syntézu obecné literatury“, kterou ztotožňuje s cestou rozvoje každého jednotlivce: „Má-li se vychovanec časem státi ‚svého štěstí strůjcem‘, nechať tištěné slovo rozvine obraz povšechného blaha, v němž by dítě ponaěhlu našlo blaho vlastní.“ (Khun, str. 47.)

Literárně a šíře esteticky vzdělaný pedagog si tedy nejdříve vymezil předmět svého zkoumání — literaturu pro mládež — a to z literárněvědného hlediska, a pak hledal a nalézal souvislosti mezi uměleckými požadavky na literaturu pro mládež a mezi zásadami pokrokové výchovy, v které hraje literatura významnou úlohu. Už tento ve své době nový přístup k danému problému, vycházející z umělecké literatury jako předmětu zkoumání, i nové jeho traktování, respektující podstatu a úkoly literatury jako celku a odtud dovozující její úlohu ve všestranné výchově, musil působit na zastaralé představy a názory našich vychovatelů. Mám na mysli ty představy a názory tehdy i později v těchto kruzích obecně rozšířené, podle kterých byla literatura pro mládež prověřována zásadami školní výchovy v té době platnými. Hlasatelé takových názorů prostě vycházeli ne z literatury, z její skutečné podstaty, z její uměleckopoznávací hodnoty a z ní vyplývající úlohy ve výchově, ale naopak z výchovných zásad, které jako požadavky na literaturu uplatňovali. Už tím zúžovali skutečnou uměleckopoznávací hodnotu literatury a její úlohu ve výchově vyrůstajícího člověka; zároveň zúžovali oblast literatury pro mládež a zcela neústrojně jí z celku literatury vyjmali a tím izolovali. O takovém pojetí svědčí ještě i formulace v Úvodu k Pospíšilově—Sukově Dětské literatuře české z roku 1924. Podle těchto autorů zaujímá dětská literatura v celku literatury zvláštní místo a její význam a důležitost záleží v tom, že podává základy výchovy, které tkví v jejím etickém jádru (str. 5).

Těžko říci, zda si byl základního významu Karpowiczovy stati vědom sám překladatel J. F. Khun, tehdy vzdělaný vesnický učitel, který je uváděn v této oblasti jen jako překladatel. Soudíme-li podle Hlasu českých spisovatelů o české literatuře pro mládež, které připojil k oběma překladům, šlo mu především o kritickou podnětnost polských prací, protože — jak se zdá — vyzval zastoupené české spisovatele, aby napsali, co si myslí o naší literatuře pro mládež z té doby, jak na ni pohlížejí. A odpovědi na jeho výzvu v příspěvcích Josefa Kaluse, Josefa Krušiny ze Švamberka, Karla Kálala, Irmý Geisslové, Jana Miloty, Karla V. Prokopa, K. J. Zákouckého, Jana Vřesnického, Antonína Jena, Pavla Skřivana a Jana Kř. Kunstovného vyznačují se poněkud ostrou kritikou naší soudobé literatury pro mládež, především kritikou prací vychovatelů bez talentu a kritikou přežívající mravoučné a brakové produkce: I když se tu setkáváme s názory v té době pokrokovými, obsahuje soubor i četné hlasy reakční a působí ve svém celku dojmem eklekticismu. Rozhodně nelze mluvit o tom, že by se v něm rýsovaly prvky cílevědomé koncepce, s kterou jsme se setkali ve stati Karpowiczové.

Historický nástin dětské literatury Aniely Szycówny pokládá Krystyna Kuliczowska za první pokus o zkoumání celkového rozvoje polské literatury pro děti od nejstarších dob po autorčinu současnost. Počátky literatury pro děti shledává Szycówna v literatuře světové; od druhé kapitoly se soustřeďuje na literaturu polskou. I ze stručného obsahu práce v českém podání je — ve srovnání s prací Karpowiczovou — zřejmé jednostrannější pedagogické stanovisko autorky, které se projevuje v pedagogickohistorickém pojetí nástinu. Toto pojetí se zčásti promítá v periodizaci literárního vývoje, ale zejména je patrné v hodnocení literatury. Např. v kapitole o kritice pokládá Szycówna za jednu z nejvážnějších škod na rozvoji literatury pro mládež své doby nedostatek odborné kritiky pedagogické. I když sama stojí na stanovisku v té době pokrokové pedagogiky, opírající se o psychologii dítěte, která znamená odklon od intelektuálních metod výchovy a příklon k metodám emocionálním, a která od otázek pouhého vzdělání převedla pozornost k otázkám výchovy světového názoru, neumožnila jí jistá jednostrannost v přístupu k předmětu zkoumání plněji ukázat souvislost mezi vyvíjející se literaturou jako celkem a v ní literaturou pro mládež, a vyvíjející se výchovou a pedagogikou. Avšak i v tomto pojetí působí u nás na počátku století její práce iniciativně už proto, že v té době jsme ani takový nástin neměli. Prvním pokusem byly kratičké pasáže o literatuře pro mládež, které Arne Novák věnil do druhého vydání svých Přehledných dějin české literatury z roku 1913.

Zatím jsem soustavněji nezjišťoval přímou soudobou odezvu na Khunův překlad obou polských prací. Autoři známých příruček z dvacátých a třicátých let — O. Pospíšil, V. F. Souk a Jan Petrus — se omezují jenom na připomínku knížky a zdůrazňují spíše její dodatek, tj. hlasy českých spisovatelů. Petrus, který čerpal ze starší práce Pospíšilovy—Sukovy, nedal si dokonce ani práci s přezkoumáním údajů, z nichž mnohé uvádí nesprávně. Je však jisté, že hlubší literárněhistorické zkoumání nemůže český překlad prací Karpowicze a Szycówny přehlédnout a nemůže nedbat ani jeho skutečného ohlasu u nás!

**Заметки о проблеме чешско-польских литературных взаимосвязей и взаимоотношений
в области литературы для молодежи начала XX-го века**

В 1905-ом году была издана в Чехии книга переводов двух польских работ о литературе для молодежи: статьи Станислава Карповича (Stanisława Karpowicza) „Główne cechy i zadania literatury powszechnej dla młodzieży” и статьи Анели Шицувны (Anieli Szcycówny) „Rys historyczny literatury dziecięcej“. В последнее время польская научная работница Кристина Куличковская (Krystyna Kuliczowska) в своей книге „Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864—1914“ (Варшава 1959 г.) трактует об этих авторах и об их работах. Некоторую односторонность оценки Карповича и Шицувны в ее труде в общем новаторском и выдающемся можно видеть в том, что автор связывает критическое усилие, проявившееся в польской литературе для молодежи в период расцвета критического реализма (начиная с шестидесятых годов 19-го века), большей частью с новыми воспитательными тенденциями, не учитывая в достаточной степени эволюционную инициативу художественных произведений польских писателей и их взгляды на литературу для молодежи. При этом данный статьей Карповича импульс к преодолению у нас устаревших понятий и взглядов на литературу для молодежи, взглядов, являющихся пережитком времен зависимости этой литературы от официальной школы и школьного воспитания, заключался в том, как в этой статье сблизились точка зрения прогрессивной польской литературы с точкой зрения прогрессивной польской педагогики того времени. Наоборот, работы Шицувны, ориентированные скорее психологически, не могли еще показать взаимную связь между развивающейся польской литературой для молодежи, являющейся частью польской литературы, и развивающимся воспитанием и педагогикой. Это ограничивало инициативу статьи в наших усилиях в этой области в начале 20-го века.

F. T.

**Zu tschechisch-polnischen Beziehungen im Gebiete der Jugendliteratur am Anfang
des 20. Jahrhunderts.**

Im Jahre 1905 erschienen in Böhmen die Übersetzungen zweier polnischer Arbeiten über Jugendliteratur: der Aufsatz *Główne cechy i zadania literatury powszechnej dla młodzieży* von Stanisław Karpowicz und der Aufsatz *Rys historyczny literatury dziecięcej* von Aniela Szcycówna. Neuerdings veröffentlicht die polnische Forscherin Krystyna Kuliczowska das Buch *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864—1914* (Warszawa 1959). Eine gewisse Einseitigkeit ihrer Einschätzung von Karpowicz und Szcycówna kann man in dem sonst bedeutenden und bahnbrechenden Werk darin erblicken, dass die Autorin die kritischen Bestrebungen der polnischen Jugendliteratur aus der Periode des kritischen Realismus (von den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts an) grösstenteils aus neuem Erziehungstendenzen herleitet und die entwicklungsmässige Initiative der künstlerischen Werke polnischer Schriftsteller und ihrer Anschauungen in bezug auf die Jugendliteratur nicht genügend in Betracht zieht. Das Anregende des Karpowiczens Aufsatzes für die Überwindung veralteter Vorstellungen und Anschauungen über Jugendliteratur, wie sie noch aus der Zeit deren Abhängigkeit von der offiziellen Schule und Schulerziehung manchmal weiterleben, liegt in dem Umstand, wie der Standpunkt der damaligen fortschrittlichen polnischen Literatur und der der fortschrittlichen polnischen Pädagogik von damals hier aneinander näher gekommen sind. Dagegen vermochte die vielmehr psychologisch orientierte Arbeit von Szcycówna auf den Zusammenhang der sich entwickelnden polnischen Jugendliteratur mit der sich entwickelnden Erziehung und Pädagogik noch nicht hinweisen; diese Tatsache schränkt auch die initiativen Bestrebungen auf diesem Gebiete am Anfang des 20. Jahrhunderts ein.

Übersetzt von Rudolf Mertz